

SZEMLE

Tüskés Gábor: A XVII. századi elbeszélő egyházi irodalom európai kapcsolatai. Bp. 1997. Universitas Kiadó. 438 l., ill. (Historia Literaria 3.)

Tüskés Gábor könyve külső borítón olvasható címét a belső címlapon kiegészítette a vizsgált XVII. századi szerző zárójelbe tett nevével, Nádasai Jánoséval (1614–1679), akiről eddig alig lehetett tudni valamit. Az irodalomtörténeti kézikönyv második kötete mindössze tizenhárom sorban emlékezik meg róla, s ennek is csak az a lényege, hogy bámulatos termékenységgel ontotta erkölcsnevelő könyveit, hazai közönsége azonban nem volt, mert ekkor még a nemességnek nem vált második anyanyelvévé a latin. Legjelentősebb három művét is csak a XVIII. században adták ki Magyarországon. A fejezet írója, Tarnai Andor ennél a néhány sornyi szövegnek bizonyosan többet tudott a szerzőről, hiszen Tüskés dolgozatához is ő nyújtott sok segítséget. A *Magyar Irodalmi Lexikon* második kötetében (1965) szó sem esik róla, az *Új Magyar Irodalmi Lexikonban* viszont Holl Béla már a legfontosabbat közreadja, azaz megtudjuk, hogy hatvannál több könyve számos fordításban jelent meg, s nevét Európa-szerte ismerték. Tüskés viszont ebben a könyvében részletesen tájékoztat arról, hogy 62 önálló munkája összesen 285 kiadásban látott napvilágot. Ezzel Nádasai a „sikerszerzők” sorába lépett.

Tüskés Gábor könyvét három nagy fejezetre bontotta. Az elsőt az elbeszélő egyházi kisprózáról, a jezsuita meditációról és az exemplumról mondja el a legfontosabbakat. A második fejezetben szól Nádasai életrajzáról és ki-

terjedt írói tevékenységéről. Végül a harmadik részben a hatástörténet tényezőit foglalja össze. A kötetet a Függelék zárja, s ebben olvashatjuk Nádasai műveinek pontos jegyzékét, a latin és nemzeti nyelvű kiadások időrendjét, s még több hasznos mutatót.

A könyv szerzője az európai elbeszélő egyházi irodalom és Nádasai János munkásságát, kapcsolatait bemutató dolgozatának elkészítésekor hatalmas munkát végzett. Munkája révén megismerhetjük a XVII. századi Magyarország egyik legnagyobb volumenű s talán legnagyobb értékű, többnyire latin nyelven megszólaló prózaíróját. Választott témája kifejtése érdekében Tüskésnek alapkutatásokat kellett végeznie, nagyon sok Nádasai-művet kellett azonosítania, megkeresnie, elolvasnia, s azoknak a forrásai után kellett kutatnia. Nádasai tevékenységét a legmodernebb irodalomtörténeti felfogásban értékelnie kellett, holott választott szerzőjének sajátos műfaja, munkássága az irodalomtörténet-írásnak eddig egyik legelhanyagoltabb területe volt. Akárhogyan is van, akármire is történt így, ma már egészen bizonyos, hogy erről a szerzőről, az általa művelt műfajokról a szakembernek összehasonlíthatatlanul többet kell tudnia, mint amennyit a kézikönyv és az irodalmi lexikonok közöltek.

Tüskés alapos dolgozata nem csupán irodalomtörténeti tanulmány, hiszen inkább a Nádasai művek feltárásáról, mint azok bemutatásáról olvashatunk. Leginkább talán a könyv- és nyomdatörténet körébe tartozik ez a munka. Mivel Nádasai személye, életműve irodalomtörténeti értékű és léptékű, s művei a nemzetközi „könyvpiacra” jelentek meg többnyire latinul,

helyét a magyarországi neolatin irodalom tájain, s azon belül is a népszerű, vallási célzatú, elbeszélő próza és az egyházi elmélkedési irodalom körében jelölhetjük ki.

Közismert, hogy XVII–XVIII. századi irodalmi értékű kézírataink, jelesül éppen drámáink argumentumainak forrásjelzetei között nagyon sokszor ismeretlen nevek, elérhetetlen vagy csak nehezen elérhető művek szerepelnek. Tüskés valamennyi forrásjelzettel sikerrel azonosította, ezeknek többségét kézbe is vette, hogy a forrást és Nádasi művét összehasonlítsa. Munkája ilyen tekintetben is példaértékű. Tulajdonképpen így, ezzel a kitaró türelemmel kell a forrásokat jelzeteik alapján feltárni, bemutatni.

A dolgozat eredményesen használja a történeti statisztika módszerét. Több helyütt ennek segítségével mutatja be a szerző az idézett helyek egymással kapcsolatos arányait, s ezzel meggyőzően igazolja Nádasi érdeklődését, olvasmányait, ismereteit és szándékait. Ez a módszer természetesen nemcsak elfogadható, hanem messzemenően alkalmazandó is. A könyv szerzője megállapította, hogy a Nádasi-munkák valamennyi forrásának 20 százaléka a biblia valamelyik könyve, s ezt a százalékadatot csak a jezsuita szerzők műveire való hivatkozás múlja felül. A bibliai idézeteket illetően magasabb az ószövetségi könyvekből, mint az újszövetségi-ekből vett idézetek, szabad idézetek, hivatkozások aránya. Ez természetes, hiszen az újszövetségi könyvek összehasonlíthatatlanul kisebb terjedelműek, mint az ószövetségi-ek.

Nádasi János munkáihoz modern kiadásban lehetetlen hozzáférni. Természetes, hogy ezt a műfajt a recenzens és minden érdeklődő is sokkal jobban meg szeretné ismerni, mint ahogyan megismerhette Tüskés dolgozatából. Lehet, hogy a Nádasi-művek nagyon rövid, néhány mondatos témaismertetésével a könyv terjedelme még inkább megnövekedett volna, s lehet, hogy emiatt más, Tüskés által értékesnek tartott fejezeteket kellett volna dolgozatából kihagynia, de bizonyára megérte volna, hiszen olyan művekről kapunk precíz bibliográfiai adatokat, amelyeket egyéb úton itthon lehetetlen megismerni.

Az exemplum Európa-szerzte ismert műfaj volt a XVII. században. Használták felekezet-től függetlenül papok és magiszterek, írók és diákok. Sokan tettek már arra kísérletet, hogy az exemplumok típus-rendszerét megalkossák. Tüskés itt – egy bizonyos tipizálási módszert elfogadva – jól használható rendszert alkotott meg, de csak ehhez a műfajhoz. Munkájának ez egyik legsikerültebb fejezete. Nyilvánvaló, hogy egyszer a teljes magyar exemplum-tár is tipizálásra vár. Az exemplum hosszabb vagy rövidebb változata a magyar elbeszélő próza első lépéseit is jelenti. Tüskés dolgozatából értesülünk arról, hogy az exemplum lehet valószínű és fikatív. A valószínű exemplum lehet történeti vagy mitológiai, a fikatív exemplum pedig vagy parabola, azaz rövid hasonlat, vagy fabula, azaz cselekvések sorozata. Az exemplum hitelesítheti a történetet vagy az erkölcsi tételt, az olvasó vagy a hallgató közönséget tanítja, erkölcsi tudatát építi, szándékait pedig mozgósítja.

Tüskés szerint „Nádasi ... jelentős terjedelmű, ám viszonylag kevés eredeti vonást, egyéni invenciót tükröző életművet hozott létre.” Szimpatikus vonás, ha egy irodalomtörténész nem halmozza agyon választott íróját a legjobb jelzőkkel. Ebben az esetben azonban meg kell gondolnia a szerzőnek, hogy a műfaj maga sem igényli a feltétlen eredetiséget és a kor teológiáján messze túlmutató egyéni invenciót. Magam részéről azt hiszem, hogy Nádasi tehetséges és rendkívül termékeny író volt. Irodalomtörténeti szempontból azért jelentős különösképpen, mert a példákat, mint szórakoztató és meggyőző elemeket műveiben halmozza, csoportosítja, ugyanakkor arra is képes, hogy ugyanazon példákat a vonatkozó célnak megfelelően lerövidítse, szövegét módosítsa, jelentését, célját megváltoztassa.

A könyv szerzője tökéletesen ismeri a legfrissebb angol, német, francia, olasz szakirodalmat. Ezek eredményeit dolgozatában felhasználja, következtetései-be beépíti. Szakirodalmi ismeretei jelzik kutatási szenvedélyét, érzékét s azt a tényt is, hogy külföldi ösztöndíjas útjain rendszeresen tájékozódik témájának

szakirodalmában. Ő az a kutató, aki külföldi útjain minden percét felhasználja.

Ha az irodalomtörténész olyan műfajt, műfaj-együttest mutat be, amelyről az olvasóknak elegendő ismerete objektív okok miatt nem lehet, akkor az annak törvényszerűségeivel kapcsolatos alapvető kérdéseket, a legalapvetőbb fogalmakat tisztázni kell. Minthogy Tüskés dolgozatának tárgya Nádasai János, aki az elmélekedési irodalomban számottevő köteteket jelentetett meg, akkor ennek a műfajnak a Nádasai által használt terminusait a dolgozat indításakor vagy zárásakor tisztázni kellett volna. Már pedig Tüskés dolgozatában valahogyan elsikad ez a követelmény. Jó lenne tudni, hogy mi a különbség meditatio, elmélekedés és consideratio között. Mit jelentenek Tüskés számára az alábbi műfajnevek: kontempláció, exercitia, áhitat, homília, lelki olvasmány, aszketikus monográfia, figurista exegézis. A meditációnak más helyütt jelzői is vannak, mint például: illusztrált vagy emblematis. Később naptári szerkezetű, szentek kultuszához kapcsolódó, dogmatikus, apologetikus, a hét különböző napjaira szóló, katekizmus meditációról is ír. Rendkívül lényeges, hogy ezek a fogalmak, amelyeket az imént felsoroltam, mit jelentenek Tüskés Gábor tudatában, s mit jelentett a XVII. században. Nem tisztázta a dolgozat írója, hogy mit ért affecti, fogadalmi ima, aspiráció, puncta szavak jelölte fogalmakon. Ír a középkori szív irodalomról. Az utóbbi esetében valószínűleg a Jézus szíve kultusz írott emlékeit érti.

Mit ért a dolgozat írója egyáltalán az áhitat-irodalom fogalmán? Ide tartozik nyilván a Nádasai által leginkább gyakorolt műfaj, de minden imádságos könyv, bármilyen felekezetű prédikációs gyűjtemény vagy akár egyetlen prédikáció is. Mit jelent a Mária-atlasz, mit a lelki-zarándoklat? Néhány idézet részletesebb magyarázatot igényelt volna: „ugyanezekhez a témákhoz fűz különböző consideratiokat, aspiratiokat, »igniculi«-kat, aforizmákat, seminatakat.” Egy másik idézet Tüskéstől: „A fejezeteiket alkotó szövegeket Nádasai leggyakrabban praxisoknak és meditatiooknak, valamint industriáknak, affectusoknak, occupatiooknak és con-

siliumoknak nevezi.” Később tisztáz bizonyos alapfogalmakat. „Az elmélekedés az a korlátozott önállósággal rendelkező műfaj, amely a legszorosabban magához vonja az egyéb műfajú szövegeket, így mindenekelőtt az imádság különböző típusait és az elbeszélést.” Nyilvánvaló, hogy Tüskés a leírt elmélekedésre gondolt. Később ugyanerről így ír: „A meditáció vonzáskörébe tartozik az elmélekedő imádság, a lelkiolvasmány, a lelkigyakorlat és a verses elmélekedés.” Ezeket a műfaji alapfogalmakat csak Tüskés tudná tökéletesen megmagyarázni. Természetes tehát a kívánság, hogy legalább később adjon választ ezekre a kérdésekre. Tudomásul kellett volna vennie a szerzőnek azt, hogy Nádasai sajátos műfajáról ő ír először monográfiát, így a műfajjal, műnimmel kapcsolatos fogalmakat neki kellett volna megmagyaráznia. Sajnos, ezt nem tette meg.

Az idegen szó használata is zavaró olykor. A transsubstantiatio szó helyett talán jobb az átlényegülés szó használata. Az auctarium feltehetőleg bővítményt, toldalékot jelent. Ír a sodalitas xeniumáról, a conformitas eszméjéről, majd strenuaként kiadott könyvről. A proöimialis jelzőt használja egy helyütt, ír epideicticus illusztrativ exemplumról. Mit ért Tüskés az argutia-mozgalom, és mit a facetia kifejezés alatt? Ezek és az ilyen jellegű fogalmak is bővebb magyarázatra szorultak volna. Lehetséges, hogy a vonatkozó német szakirodalomban ezek a szavak és a szavak jelölte fogalmak közismertek, Magyarországon azonban nem.

A bírálatban külön fejezet illeti meg a könyv Nádasai-életrajzát. Kevés magyar író van, akinek életrajzát ennyire részletesen, szinte napokra, hetekre bontottan ismerhetnénk. Tüskés könyvének ez a másik legsikerültebb fejezete. Azonban itt is az a baj, hogy a szerző nagyon szívesen egészíti ki Nádasai életrajzát mások, kortársak, szerzők, jezsuiták fontos életrajzi és egyéb adataival. Ebből következően a tökéletesen feltárt és megírt életrajz szinte követhetlenné válik. Az ma már bizonyos, ha a recensensnek valaha is XVII. századi, ebben a műfajban tevékenykedő jezsuita életrajzi adataira lenne szüksége, elsőként a Tüskés köny-

vét venné kezébe. Helyes, hogy a könyv szerzője mindennek utánaered, számos egyéb adatot igyekszik a rendelkezésére álló források alapján felkutatni, de az is bizonyos, hogy ennek csak egy kisebb és fontosabb részét kellett volna publikálnia, mert különben a műben el-sikkad a lényeg. Megtudhatjuk a könyvből, hogy Nádasit a rendbe felvették, közepes erejűnek tartották, később alacsony termete miatt nem engedték, hogy első egyszerű fogadalmát letegye. Grazban filozófiai kurzusa idején „testi erejét állandóan edzette”. 1638-ban előljárói szerint alkalmas a prédikálásra és vezetői feladatok ellátására is. 1644-ben megismételték magyarországi előljárói, hogy alkalmas a prédikáció tanítására és a vezetésre is. 1651-ben az előljárók Nádasit „prédikálásra való tehetségét külön kiemelik”.

Nádasit Pázmány ajánlotta a jezsuiták figyelmébe. Ez a tény a rend vezetőinek gondot jelentett akkor, amikor nem engedélyezték a két év noviciátus után, hogy letegye három éves egyszerű fogadalmát. Kétlem azonban, hogy igaza lenne Tüskésnek az alábbi állításban: „... nem pusztán szimbolikus jelentőségű, hogy rendi pályafutása elején Pázmány protektori gesztusa áll, írói pályakezdése pedig Pázmány halálával esik egybe.” Nádasira hatott Pázmány, hogy mennyire és miben azt nem lehet tudni. Az érsek halála és Nádasit írói pályakezdése között azonban, azt hiszem, nincs semmiféle összefüggés. Kétségtelen, az életrajzi adatok feltárása nagy munkát jelentett a dolgozat írójának, de válogatnia kellett volna az adatok tiszteletreméltóan nagy halmazában.

A most ismertett könyv előtt senki sem gondolhatta, hogy a terjedelmes barokk címnek, sőt a mutatónak is volt elméleti előírása. Nyilván ez nemcsak a sodalítások számára írt elmélkedő könyvek címeire és mutatóira vonatkozik, hanem a kor más egyéb műfajaira is. Megfigyelte Tüskés, hogy minden címlap hat egységnyi szövegrészt tartalmaz. A cím mindig allegorikus vagy metaforikus. Megtalálható azonban a címlapon a szerkezetre és a mű hasznára, használatára vonatkozó utalás. Ezt

követi a szerzői név, majd a címzettek neve. A következő részben a mecénás nevét, rangját és címeit találjuk, majd ez után jön az impresszum. A jezsuitáknál annak is megvolt az előírása, hogyan kell tárgymutatót készíteni.

Végigelemezve Tüskés dolgozatát talán látjuk annak erőseit és hibáit is. Nyilvánvaló, óriási munkát végzett, s munkájában követte egyébként a már klasszikus irodalomtörténeti módszereket, másrésről pedig olyan új módszerekre sikerült mindannyiunk figyelmét felhívni, amelyek e kor kutatói számára mindenképpen tanulságosak lesznek. A dolgozat első-sorban az alap kutatások és azok „tálatása”, előadása tekintetében utolérhetetlen. Kiváló kutatói érzéssel derítette fel nemcsak a kiadott és kiadatlan Nádasit műveket, hanem azokat is, amelyeket neki tulajdonított eddig a kutatás. A dolgozat első-sorban arra vállalkozott, hogy az elbeszélő egyházi irodalom európai kapcsolatait mutassa be. Sajnálatos, hogy az áhítati irodalom magyarországi kapcsolataira nem jutott már Tüskésnek energiája vagy helye. Pedig ismeretei e téren sem hanyagolhatók el. Ezzel a dolgozattal egy olyan műfajra nyitott ablakot, amelynek tényleges létéről eddig az irodalomtörténet-írás keveset tudott és közölt.

KILIÁN ISTVÁN

Ötnyelvű könyv- és papírrestaurálási szakszótár. Szerk. BEÓTHYNE KOCOCSA Ildikó-KASTALY Beatrix. Bp. 1997. Országos Széchényi Könyvtár. 375 l.

Az A4-es méretű, de haránt alakú könyv lapjain magyarul, németül, angolul, franciául és olaszul, hasábokba rendezve sorakoznak a címben megadott szakterület kifejezései. A szótár öt részből áll, a nyelvek sorrendje ciklikusan változik: a második részben a német szó kerül az élre, s a magyar az ötödik hasádba, a harmadik részben az angol az első, s a német az ötödik, és így tovább. Mindegyik részben az elsőként szereplő nyelv betűrendjében következnek a szakkifejezések, s vannak hozzáren-